

До Спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19
Національного університету
«Львівська політехніка»,
790008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3.

ВІДГУК

офіційного опонента Міхневич Людмили Володимирівни на дисертацію Проскурняка Олега Георгійовича «Сучасна зарубіжна юридична освіта: історико-правове дослідження (на прикладі США, Великобританії і ФРН)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень».

Актуальність теми дослідження. Інтеграційні процеси у сфері вищої освіти в сучасному світі диктують необхідність вивчення досвіду провідних зарубіжних країн, який може бути переосмислений в українських умовах. Звернення до дослідження американської, англійської та німецької моделей юридичної освіти пояснюється високою ефективністю і якістю підготовки юристів у вищих школах США, Великобританії і ФРН, які забезпечують підготовку висококваліфікованих фахівців.

Вивчення процесу становлення і розвитку юридичної освіти США, Великобританії і ФРН дозволяє не тільки проаналізувати зміни в її організації і змісті в ретроспективному контексті, заповнюючи наявну прогалину в історико-правових дослідженнях, але й глибше зрозуміти особливості і закономірності розвитку систем сучасної юридичної освіти у названих країнах.

Футуристичні роздуми про реформування юридичної освіти в Україні вже немислимі без вивчення досвіду у цій сфері інших країн. Нерідко пошук ідеальної моделі підготовки юристів спонукає до механічного запозичення найбільш вдалих елементів зарубіжних систем юридичної освіти. Так, наприклад, пропонується ввести вузьку спеціалізацію при підготовці юристів, яка існує у правничих школах США, зробити обов'язковим післяуніверситетське стажування, яке має місце в Німеччині, або

організувати практичне юридичне навчання силами професійних співтовариств за прикладом Великобританії. Але при цьому вітчизняні реформатори не завжди враховують реальні можливості для таких нововведень, а також те, що навіть в умовах сучасних інтеграційних процесів, юридична освіта продовжує зберігати специфічні національні риси, які формувалися разом із правничими школами протягом кількох століть.

Різноманітність освітніх моделей підготовки юристів багато в чому залежить від традиційного уявлення про юридичну професію в суспільстві. Наприклад, в Німеччині вершиною юридичної кар'єри прийнято вважати суддю, згідно американської концепції успіху – це адвокатська практика. Крім того серйозний вплив на підготовку юридичних кадрів справляють правові системи, правові сім'ї (в контексті дисертації – англо-санксонська і романо-германська).

Тож неабияке значення має вивчення досвіду становлення кращих моделей підготовки юристів зарубіжних країн, а рецензована дисертація є актуальною і своєчасною особливо в умовах триваючої української реформи юридичної освіти.

Достовірність отриманих результатів, на нашу думку, зумовлена насамперед об'єктивним, зваженим підходом до розглядуваної проблеми, грамотним юридичним аналізом та опорою на документальні першоджерела, зокрема положення конституційних актів, законів та підзаконних актів США, Великобританії і ФРН з питань юридичної освіти. Безперечною позитивною рисою дисертаційної роботи є загалом добре знання історіографії проблеми, використання наукових здобутків українських, американських, англійських, німецьких, російських правознавців. Формальним підтвердженням цього є 456 найменувань бібліографії.

Запорукою достовірності висновків дисертаційного дослідження є і адекватне використання здобувачем сучасного методологічного інструментарію історико-правової науки, зокрема комплексне використання загальних (філософських, світоглядних), загальнонаукових та спеціально-

юридичних методів, що, на наш погляд, забезпечило наукову об'єктивність дослідження.

Структура роботи, хоча і не безспірна, але дозволила створити логічне, історично-послідовне дослідження і таким чином досягти поставленої мети. Не викликають заперечень визначення об'єкта та предмета дослідження.

Новизна дослідження зумовлюється насамперед самою постановкою проблеми. Наскільки мені відомо, вітчизняні правознавці дійсно ще не здійснювали на монографічному чи дисертаційному рівні комплексне історико-правове дослідження сучасної зарубіжної юридичної освіти (на прикладі США, Великобританії і ФРН), хоча окремі публікації на цю тему, звичайно, були. Практично всі вони названі і використані в дисертації.

Рецензоване дослідження має ряд позитивних рис. Дисертантом обґрунтовано чинники зростання соціального престижу юридичної професії і юридичної освіти, визначено особливості реформування змісту юридичної освіти в зарубіжних правничих школах, з'ясовано шляхи прагматизації зарубіжної юридичної освіти, здійснено порівняльну характеристику форм підсумкової атестації юристів в США, Великобританії і ФРН. Варті уваги авторські оцінки ролі зарубіжної клінічної юридичної освіти та кейс-методу у навчальному процесі зарубіжних правничих шкіл, положень про співвідношення позитивізму і природного права в сучасній зарубіжній юридичній освіті.

До здобутків дисертанта слід віднести висновок, що соціальний престиж юридичної професії визначається національними традиціями, «юридифікацією» сучасного суспільства, високим заробітком, соціально-політичною роллю власників диплома юриста (с. 73, 170 дисертації). Серед юридичних професій автором досліджені професії судді, адвоката, прокурора і нотаріуса. Така авторська позиція співзвучна із вітчизняним законопроектом про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до юридичної професії, в колективі розробників якого зазначені відомі правники Д.Азаров, Ю.Барабаш, А.Бойко, С.Головатий, П.Пацурківський. Не викликає

заперечень висновок дисертанта про два взаємодоповнюючі принципи сучасної юридичної професії: єдності і диференціації (с. 57 дисертації). Варто погодитися, що хоча розвиток інтеграційних процесів детермінував необхідність існування загальних філософських та інституційних основ юридичної професії, все ж кожна правова система під впливом національних традицій зберегла власну специфіку у структурі і розумінні юридичної професії. Ці особливості у ФРН, Великобританії та США вдало виділені дисертантом (с. 57-78 дисертації). Обґрунтованим є й висновок про виділення в юридичній професії публічно-правової і приватно-правової спрямованості (с. 55 дисертації).

Заслуговує на увагу аналіз критеріїв доступу до юридичної освіти, їх класифікація на освітні і соціальні. Виокремлення освітніх критеріїв дозволило дисертанту виділити відмінні риси доступу до юридичної освіти в США (с. 80-81 дисертації), Великобританії (с. 81-82 дисертації) та ФРН (с. 83-84 дисертації). Натомість щодо соціальних критеріїв, то дисертант зауважує, що плата за навчання є центральним серед соціальний критерій доступу до юридичної освіти, а її зростання є загальноосвітньою тенденцією (с. 84 дисертації). Тоді як інші соціальні обмеження у США, Великобританії та ФРН заборонені законом. До того ж особлива роль в цих країнах відводиться законодавчому забезпеченню доступності вищої юридичної освіти для вихідців із нижчих соціальних верств, расових і національних меншин (с. 91 дисертації), жінок (с. 89-91 дисертації), осіб з інвалідністю (с. 92 дисертації).

Можна погодитись із висновком дисертанта, що домінуючим напрямком реформування сучасної юридичної освіти є її прагматизація. Її стрижневим проявом є посилення практичної підготовки юристів як в ході навчального процесу (с. 141-145 дисертації), так і через післявузівське стажування (с. 150-152 дисертації). Це характерно і для США, і для Німеччини, і для Великобританії. Автором переконливо обґрунтовано, що **необхідною умовою** ефективної підготовки юристів сьогодні є навчання

через досвід практичної діяльності, найдосконалішими формами якого є референдаріат (Німеччина) (с. 150-152 дисертації), соліситорська та баристерська практика (Великобританія) (с. 161-162 дисертації), клінічна юридична освіта (США, Великобританія, Німеччина) (с. 145-150 дисертації).

Рецензоване дослідження має і ряд інших позитивних рис. Дисертантом ґрунтовно проаналізовано зростання ефективності підсумкової атестації випускників правничих шкіл, аргументовано відмінності між моделями цієї атестації. У Німеччині – це перший і другий державні экзамени (с. 153-158 дисертації); у США – це бар-екзаменування як підстава для видачі ліцензії на право здійснення юридичної діяльності (с. 159-161 дисертації); у Великобританії – це соліситорські і баристерські экзамени як перевірка готовності до самостійної практики (с. 161-164 дисертації).

Дисертацію загалом і її окремі розділи завершують обґрунтовані висновки, в яких структуровані досягнення дисертанта, що свідчать про його наукові здібності. Робота виконана відповідно до чинних вимог, написана науковим стилем і літературною мовою.

Віддавши належну увагу науковим здобуткам дисертанта, опонент має звернути увагу на висновки й твердження, які потребують додаткової аргументації. Насамперед мають бути уточнені окремі висловлені міркування щодо реформи вітчизняної системи юридичної освіти.

1. Дисертантом названі деякі проблеми української системи юридичної освіти, які не завжди корелюються із пропозиціями щодо їх вирішення. Так, серед недоліків вітчизняної юридичної освіти дисертантом названа відсутність чітких і прозорих критеріїв для визначення державного замовлення зі спеціальностей «право» та «міжнародне право» (с. 174 дисертації; с. 14 автореферату). Тож хотілося б уточнити, яка модель підбору критеріїв для визначення державного замовлення, за результатами здійсненого аналізу досвіду вирішення цих питань у досліджуваних країнах, на думку дисертанта, може бути оптимальною для України.

2. Гострою проблемою вищої юридичної освіти, зокрема й в Україні є

надмірна кількість закладів освіти, які готують правників. Зважаючи на окреме завдання, поставлене дисертантом, визначити шляхи оптимізації зарубіжних національних мереж юридичної освіти, на нашу думку, дисертанту було б доцільно у висновках не лише констатувати необхідність кардинального зменшення числа таких закладів в Україні, й поміркувати щодо засобів оптимізації їх мережі в українських реаліях.

3. Для ефективної підготовки юристів, дисертантом переконливо обґрунтована необхідність практичної спрямованості навчання, зокрема й через досвід практичної діяльності. Автором досліджені й найдосконаліші форми такого навчання та запропоновано, за зразком німецького рефендаріату, впровадити таку практичну підготовку юристів в Україні (на нашу думку, авторська ідея має право на існування). Варто погодитися з дисертантом й щодо малоефективності практик українських студентів-юристів як форми практичного навчання. Водночас клінічна юридична освіта (через її соціальну місію) та стажування, вважаємо можуть мати позитивний ефект в практичній спрямованості навчання в Україні. Тож хочеться почути думку дисертанта, чи можуть ці форми (клінічна юридична освіта та стажування) стати ефективними в Україні? І, які кроки на нормативному чи інституційному рівні необхідно здійснити українським реформаторам, для успішного їх функціонування?

4. Цілком вдалим є ґрунтовне дослідження зростання ефективності підсумкової атестації випускників правничих шкіл, що дало можливість зробити висновок про відмінності між моделями цієї атестації у національних системах юридичної освіти досліджуваних країн (у Німеччині – перший і другий державні экзамени; у США – бар-екзаменування як підстава для видачі ліцензії на право здійснення юридичної діяльності; у Великобританії – соліситорські і баристерські экзамени як перевірка готовності до самостійної практики). Натомість щодо реформи підсумкової атестації випускників правничих шкіл в Україні, дисертант зазначає що їх зміст не відображений ні у «Концепції реформування правничої освіти в Україні» (2016 р.), ні у

проекті Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» (реєстраційний №7147 від 28 вересня 2017 р.) (с. 175 дисертації; с. 15 автореферату). На нашу думку, такі категоричні висновки не варто робити, адже питання підсумкової атестації випускників правничих шкіл знайшли місце як в «Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії» (2017 р.) та «Концепції реформування юридичної освіти» (2019 р.), так і корелюється з цілями, запровадити Єдиний державний кваліфікаційний іспит (ЄДКІ) в проекті Концепції розвитку юридичної освіти в Україні (2020 р.), що нині активно обговорюється.

Втім, підсумовуючи зазначимо, що опонент дотримується думки, що історико-правові дослідження не мають давати прямі відповіді та розв'язувати нагальні проблеми, а конкретні пропозиції для сучасників необхідно давати обережно, здебільшого лише у формі постановки проблеми, яку у повному обсязі, як правило, треба буде вирішувати не історикам права, а фахівцям галузевих досліджень. Тож висловлені зауваження мають в основному рекомендаційний характер, як матеріал для роздумів та аналізу і не применшують значимість цього безперечно цікавого і ґрунтовного наукового дослідження.

Автореферат дисертації О.Г.Проскурняка адекватно відображає структуру, основні положення та висновки дослідження. Не викликають зауважень анотації, поміщені в дисертації і авторефераті.

Основні результати дисертації в достатній мірі пройшли апробацію на 5 науково-практичних конференціях, обговорені на засіданнях кафедри людських прав Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та знайшли висвітлення у 12 наукових публікаціях, в т.ч. й зарубіжних.

Результати дослідження можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях проблем сучасної вітчизняної та зарубіжної

юридичної освіти. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у правотворчій діяльності для вдосконалення законодавства про юридичну освіту, в організації навчального процесу, для вдосконалення змісту юридичної освіти та методики викладання в юридичних закладах освіти.

Таким чином кандидатська дисертація «Сучасна зарубіжна юридична освіта: історико-правове дослідження (на прикладі США, Великобританії і ФРН)» відповідає профілю спеціальності 12.00.01 – «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» і сучасним вимогам до кандидатських дисертацій («Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567), а її автор – Проскурняк Олег Георгійович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Офіційний опонент:

Завідувач кафедри конституційного

та муніципального права ННІ «Юридичний інститут

ДВНЗ «Київський національний економічний

університет ім. Вадима Гетьмана»,

кандидат юридичних наук (12.00.01), доцент

 Л. В. Міхневич

28 грудня 2020 р.

